

С. М. ПЛОХИЙ (Київ)

**ВІД ЯКОВА СУШІ
ДО АТАНАСІЯ ВЕЛИКОГО
(Огляд видань римських джерел
з історії української церкви)**

Сучасна археографія, як власне і історіографія історії уніатської церкви та українсько-римських зносин, бере свій початок з полемічної літератури кінця XVI — початку XVII ст. На той час вже сформувалися головні погляди на історію унії, які розроблялися в пізнішій історіографії. У працях полемістів з'явилися перші, ще недосконалі публікації джерел з історії українського церковного життя тієї доби. В цілому така практика не була виключенням за умов гострої релігійної боротьби XVI—XVII ст. і, більше того, відповідала традиціям католицько-протестантської полеміки.

Серед опублікованих на Україні документів траплялися й такі, що безпосередньо торкалися історії українсько-римських відносин. Серед піонерів в цій царині були митрополит Іпатій Потій, який 1605 р. видрукував лист Київського митрополита Мисаїла до папи Сикста IV, датований 1476 р., та холмський греко-католицький єпископ Яків Суша (1610—1687), перший з відомих нині авторів, хто дістався до римських архівів і викристав їх матеріали в своїх публікаціях¹.

У середині XVII ст. Суша — один з провідних діячів уніатської церкви. По смерті 1649 р. холмського єпископа Мефодія Терлецького він стає адміністратором цієї єпархії і бере участь у православно-уніатських конфліктах на Холмщині після Зборівської угоди 1649 р., а пізніше в війську польського короля Яна Казимира під Берестечком благословляє королівські загони на війну з Богданом Хмельницьким². 1652 р. Сушу висвячують на холмського уніатського єпископа³.

Ріст популярності Якова Суші не тільки в церковній, а й у загальній історії України пов'язаний з його листом до Івана Виговського. В цьому листі, переданому гетьману через його генерального писаря Павла Тетерю — в минулому учня Суші, — холмський єпископ намагався пом'якшити ставлення гетьмана до унії⁴.

1664 р. Яків Суша прибув до Риму для захисту інтересів уніатської церкви перед конгрегацією пропаганди віри. В Римі Суша намагався посунути вперед справу канонізації бл. Йосафата, беатифікованого 1643 р. Саме цю мету переслідував виданий в Римі 1665 р. життєпис Йосафата Кунцевича⁵. Працю над цим твором Суші полегшив дозвіл конгрегації обрядів користуватися переданими їй документами — беатифікаційним кодексом Йосафата. Таким чином перший український автор дістався до римських архівів.

У життєписі Йосафата серед інших документів було опубліковано два бреве папи Урбана VIII польському королю Сигізмунду III з приводу загибелі Кунцевича. В першому з них від 10 лютого 1624 р. папа закликав

короля до помсти, в другому — від 11 травня того ж року — висловлював своє задоволення покаранням вітебських міщан⁶. Працюючи над книгою про Кунцевича, Суша використовував й інші документи римського походження, зокрема деякі матеріали конгрегації пропаганди віри.

Безпосереднім свідченням намагань Суші прискорити канонізацію Й. Кунцевича є ще один життєпис — Мелетія Смотрицького, що вийшов у Римі наступного, 1666 р.⁷ Вже сама назва твору відбиває головну думку Суші: перехід М. Смотрицького до унії — це наслідок крові, пролитої Й. Кунцевичем. У книзі з незначними скороченнями цитувалися листи М. Смотрицького на адресу курії і самого папи Урбана VIII, лист до папи митрополита Й. Рутського, деякі інші документи, з якими Суша, очевидно, ознайомився в Римі.

Таким чином, Яків Суша став першим з відомих нині українських авторів, хто дістав дозвіл працювати з документами римської курії.

Наступна публікація римських документів з історії української церкви була здійснена в Римі 1732 р. генеральним прокуратором ордена василіан Ігнатієм Кульчинським.

І. Кульчинський (1694—1741) — цікава, непересічна постать в історії уніатської церкви. Після закінчення колегії імені папи Урбана VIII в Римі він почав кар'єру у василіанському чині, ставши секретарем протоархімандрита. З 1729 до 1736 р. Кульчинський перебував у Римі, виконуючи обов'язки прокуратора ордена та ректора церкви св. Сергія та Вахха⁸. Саме в цей період було підготовлено та видано його книгу «Приклад русинської церкви...»⁹.

Праця І. Кульчинського складається з двох частин. До першої входить життєпис Й. Кунцевича, до другої — римські документи, що стосуються загибелі Йосафата: промова учня Грецької колегії Фоми Ксеніцепула про Й. Кунцевича, листи Й. Рутського до папи Урбана VIII та кардинала О. Бандіно, бреве папи королю Сигізмунду III (раніше наведені Я. Сушею), листи О. Бандіно до Й. Рутського та нунція Ланцелотті — усього 10 документів. З огляду на археографію публікація Кульчинського була кроком уперед порівняно з першим досвідом Суші. Зокрема, документи тут винесені за межі основного тексту життєпису Йосафата і наводилися без скорочень.

Як бачимо, перші публікації римських документів з історії української церкви, здійснені василіанами, пов'язані з канонізацією Йосафата Кунцевича.

Пізніші публікації римських документів також безпосередньо торкаються діяльності греко-католиків, але були покликані до життя не потребами беатифікації Й. Кунцевича, а намаганням відстоювати права уніатської церкви в католицькій Речі Посполитій.

Свідченням доброго знайомства діячів уніатської церкви з документами римської курії є кілька рукописних збірників, час складання яких датується XVIII ст. Це збірник з колекції митрополита Макарія, що був свого часу описаний М. І. Петровим, й нині знаходиться в Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського АН України (м. Київ)¹⁰, збірка копій ватиканських документів з василіанського зібрання, яке ввійшло до складу Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН України¹¹, та майже ідентичний останньому кодексу з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові¹².

До згаданих збірників включено папські бреве, декрети конгрегації пропаганди віри, інші документи щодо діяльності греко-католицької церкви. В подібних збірниках була постійна потреба: документи римської курії регламентували внутрішнє життя церкви, послуговували аргументом у вирішенні тих чи інших питань у відносинах з королівською

владою Речі Посполитої. Сьогодні важко визначити, документами яких архівів користувались укладачі цих збірників — ватиканських чи митрополітичних. Їх праця стала необхідним підготовчим етапом видання декількох збірників документів римської курії та королівської влади, що стосувалися греко-католицької церкви. Йдеться про видання С. Рудницького «*Jura et privilegia genti Ruthenae Catholicae a Maximis Pontificibus concessa*» (1747), М. Рилло «*Antiquitas, Ecclesial Ruthenae*» (1755 та 1760), василіанську публікацію «Буллі і бреве...», що вирізняється серед інших збірників документів цього типу обсягом та ґрунтовністю підготовки.

Збірник «Буллі і бреве...» було видано в Почаївській друкарні отців василіанів 1767 р. Сюди, окрім папських булл і бреве, увійшли декрети конгрегації пропаганди віри, королівські привілеї, що визначали права греко-католицької церкви. Документи охоплювали 1458—1766 рр. Серед матеріалів ватиканського походження тут вміщено бреве пап Климентія VIII, Павла V та Урбана VIII, кілька важливих для функціонування церкви декретів конгрегацій пропаганди віри та обрядів¹³.

Після публікації почаївського збірника наступила довга, майже в 100 років, перерва у виданні документів з історії унії, в тому числі й ватиканського походження. Розділи Польщі призвели до поступової ліквідації греко-католицької церкви на територіях, що ввійшли до складу Російської імперії. Уніатські парафії Галичини, яка опинилася під владою Австро-Угорщини, потребували багато часу, щоб піднятися до усвідомлення важливості як евристичної, так і едиційної діяльності. Не було й нагальної потреби у виданні збірників, подібних до почаївського: статус церкви визначався не давніми рішеннями Риму та Варшави, що мали силу в колишній Польсько-Литовській державі, а розпорядженнями австрійського та російського урядів¹⁴.

Тільки в 60-х роках ХІХ ст. з'являється перше фундаментальне видання джерел, в якому досить широко представлені документи з історії унії. Йдеться про здійснене архіваріусом ватиканського таємного архіву А. Тейнером 4-томного видання «Давні пам'ятки Польщі та Литви», в третьому томі якого побачило світ чимало документів римської курії, зокрема папських бреве, що безпосередньо торкаються історії української церкви¹⁵. Мабуть, є підстави вважати, слідом за німецьким дослідником Едуардом Вінтером, що археографічне видання А. Тейнера було своєрідним контраргументом католицького Заходу у боротьбі з православним Сходом, де на цей час з'явилися вороже наставлені до католицтва історіографічні праці М. О. Кояловича та Д. А. Толстого¹⁶. Картина цього археографічно-історіографічного протистояння буде, безперечно, неповною, якщо не пригадати й працю колишнього адміністратора Галицької митрополії М. Гарасевича (1763—1836) «*Аннали Русинської Церкви*», що її було видано у Львові 1862 р. Тут в уривках також опубліковано кілька ватиканських документів про греко-католицьку церкву¹⁷.

Друга половина ХІХ ст. в історії папської столиці стала часом глибоких змін, що позначилися й на архівній справі. Вперше для дослідників було відкрито унікальні архівосховища Ватикану. Важливість цього акту добре усвідомили археографи європейських країн. У Римі почали створюватися дослідницькі інститути, що займалися пошуками в ватиканських архівосховищах джерел з історії тієї чи іншої країни.

Важливою віхою в процесі пошуку та дослідження ватиканських джерел з історії української церкви стала діяльність вченого кореспондента Російської Академії наук у Римі Євгена Шмурла. Свої пошуки в Римі він розпочав 1903 р. і продовжував більше двох десятиліть. Результатом його евристичної діяльності стали описи ватиканських джерел, опубліковані в 4-томному збірнику «*Россия и Италия*»¹⁸, та його моногра-

фія «Римская курия на русском православном Востоке (1609—1654)»¹⁹, в якій побачили світ деякі джерела.

Хоча назва збірника «Россия и Италия» відбивала погляд офіційної російської історіографії щодо України та Білорусії як частини Росії, проте власне російські матеріали тут у меншості — переважають українські та білоруські, а Італія представлена майже виключно ватиканськими джерелами. Огляди Є. Шмурла, опубліковані в згаданому збірнику, становлять особливий інтерес саме для історії ватикано-українських церковних зносин.

У першому томі публікації подано загальну характеристику Ватиканського таємного архіву та опис східнослов'янських матеріалів у езуїтському фонді Римського архіву. В другому томі зібрані описи джерел з різних фондів Ватиканського таємного архіву, і в першу чергу із фонду Польської нунціатури, з зібрань бібліотеки Толедського кафедрального собору. Аналогічні матеріали увійшли також до третього тому виданої Є. Шмурлом серії. Особливий інтерес для дослідження історії української церкви становить четвертий том (на відміну від попередніх, що складалися з двох випусків, він на випуски не ділився). Тут містяться описи східнослов'янських матеріалів із архіву конгрегації пропаганди віри, яка, починаючи з 1622 р. і до перших десятиліть ХХ ст., безпосередньо керувала справами греко-католицької церкви.

В опублікованих Є. Шмурлом матеріалах зміщувалися також публікації найцікавіших, на думку дослідника, документів, але серія «Россия и Италия» становить інтерес насамперед як зібрання описів римських джерел.

Значно більшою мірою, ніж російська, до розробки римських джерел з історії української церкви прилучилася польська археографія. Інтерес до римських джерел з історії колишньої Речі Посполитої польські археографи виявили в середині ХІХ ст. Так, 1847 р. було здійснено публікацію в перекладі на польську мову листів варшавського нунція (60-ті роки ХVІ ст.) Коммендоні²⁰, дещо пізніше — 1852 р., також у перекладі видано переписку іншого папського дипломата другої половини ХVІ ст. — Анібала з Капуї²¹ і, нарешті, 1864 р. опубліковано 2-томний збірник реляцій папських дипломатів у Польщі з середини ХVІ до кінця ХVІІ ст.²² Остання публікація містить особливо багато матеріалів з історії українських земель.

Більш планомірне дослідження польськими археографами римських архівів розпочалося в ХХ ст. 1913 р. Польська академія мистецтв у Краківі розпочала публікацію серії документів з історії Польщі, що отримала назву «Monumenta Poloniae Vaticana»²³. Через це видання польська історична наука вперше долучилася до тієї широкої евристичної та видавничої діяльності, що провадилася на базі римських архівів археографами західноєвропейських країн. Усього видано 7 томів серії — останній вийшов друком 1950 р. Перших три томи охоплюють період з давніх часів до середини ХVІ ст., наступних чотири — другу половину ХVІ ст. і містять документи варшавських нунціїв Каллігарі та Болоньєто²³. Серію було підготовлено і видано на досить високому археографічному рівні, особливо це стосується томів, підготовлених Едвардом Кунце, що включають найбагатші на українські сюжети документи польської комісії А. Болоньєто. Джерела супроводжуються змістовною археографічною легендою, що дає можливість встановити місцез перебування оригіналу чи сучасної копії того чи іншого джерела. Особливо важливим є здійснений археографом підхід до публікації матеріалів — друкувалися не тільки документи самого Болоньєто та листи до нього, а й великою мірою інші матеріали, що мали безпосереднє відношення до вирішуваних

папським нунцієм справ. Чимало опублікованих Е. Кунце документів стосуються польської місії папського легата А. Пессевіна — одного з активних провідників ідеї церковної унії.

Українські вчені взялися до розробки ватиканських архівосховищ майже одночасно з ученими інших європейських країн. Уже в 80-х роках ХІХ ст. у римських архівах працював Володимир Антонович, та за цим добрим початком не було відповідного продовження. Зроблені В. Антоновичем виписки з історії Хмельниччини, щоправда з деякими доповненнями, побачили світ тільки 1914 р.²⁴ У невеликій за обсягом публікації було видруковано в оригіналі та в російських перекладах (повністю і фрагментарно) більше 100 джерел — переважно депеш папського нунція Торреса про події Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

До цього самого комплексу джерел — звідомлень нунціїв про Хмельниччину — звернувся через кілька років відомий галицький історик, учень М. Грушевського, С. Томашівський. В 16 томі серійної публікації Наукового товариства ім. Шевченка у Львові «Джерела до історії України-Руси» він опублікував у ватиканських оригіналах 436 документів — реляції в Рим варшавських нунціїв Дж. Торреса та П. Відоні, що охоплювали 1648—1657 рр.²⁵ У виданні С. Томашівського немає вступної статті та археографічних легенд. Війна та встановлення польської влади на території Західної України стали на перешкоді продовженню серії взагалі, а підготовлений С. Томашівським том виявився останнім у цій важливій археографічній серії НТШ.

Ліквідація української державності на західноукраїнських землях унеможливила розгортання планомірної роботи щодо дослідження українського матеріалу у ватиканських архівах. Не могло бути мови про видання церковних джерел і за обставин розгорнутої в УСРР атеїстичної пропаганди. Єдиним фундатором подібних видань могла стати тільки греко-католицька церква.

Ініціатором програми україністичних досліджень в архівах папської курії став голова греко-католицької церкви митрополит Андрій Шептицький. Ще 1909 р. він особисто почав працювати у ватиканських архівах. Знайдені тут матеріали остаточно переконали його в необхідності утворення «Руської історичної місії до Риму». Єдиним членом цієї місії незабаром став французький дослідник Шарож, більше відомий дослідникам під ім'ям о. Кирила Королевського. У ватиканських архівосховищах він працював з 1909 до 1930 р. на кошти, виділені для цієї мети митрополитом А. Шептицьким. Результатом пошуків о. Королевського стала 2-тисячна збірка документів з української (переважно церковної) історії, впорядкована за хронологічним принципом. Відомі дві копії збірки документів о. Королевського — перша була надіслана до Львова, друга — передана з певними застереженнями до Папського Східного інституту, де її розпорядниками стали видатні дослідники історії східної церкви о. А. Амман та о. Я. Крайцер. Умовою, на якій о. К. Королевський передавав копію збірки до Східного інституту, була гарантія того, що повний доступ до збірки отримає тільки той, хто буде діяти від імені Львівського митрополита²⁶.

Після придбання кардинала Й. Сліпого до Риму в українських археографів з'явилися законні підстави для використання та публікації документів, зібраних о. К. Королевським. Саме цю збірку й було покладено в основу здійсненої Українським Католицьким Університетом (УКУ) багатотомної серійної публікації «Monumenta Ucrainae Historica», перші томи якої з'явилися друком в середині 60-х років²⁷.

На жаль, на той час видання УКУ в основному дублювало джерельні

публікації ордену василіан, який з початку 50-х років розгорнув у Римі широку евристичну та видавничу діяльність. Очолив її найвизначніший український археограф ХХ ст. о. Атанасій Великий.

Атанасій (Григорій) Великий народився 5 листопада 1918 р. у с. Туринка на Львівщині. Вчився спочатку в народній школі у рідному селі, а потім в гімназії у м. Жовкві, де професором історії був Іван Крип'якевич. Після закінчення гімназії в серпні 1933 р. він вступив до навціаіу василіанського чину. Під час другої світової війни Атанасій Великий опинився спочатку в Оломоуці, а пізніше продовжив своє навчання в празькому Карловому університеті, Українському вільному університеті в Празі (УВУ) та університеті м. Вюрцберга. В лютому 1944 р. він отримав в УВУ ступінь доктора філософії, а вже після війни, в листопаді 1946 р., захистив дисертацію і отримав ступінь доктора богословія в римському Григоріанському університеті. Протягом кількох років Атанасій Великий слухав лекції в Папському Східному інституті та пройшов курс у Ватиканській палеографічній школі. Грунтовна освіта, отримана о. Атанасієм Великим, дала йому можливість поєднувати виконання важливих функцій в керівництві василіанського чину з плідною науковою діяльністю. О. Атанасій Великий обіймав посади віцеканцлера колегії св. Йосафата, секретаря Комісії Східних Церков II Ватиканського собору, протодіакона Василянського чину, проте головною справою його життя стали пошуки та публікації ватиканських джерел з історії греко-католицької церкви. Вперше ця ідея заповонила о. А. Великого 1946 р., а регулярні архівні розшуки він розпочав двома роками пізніше.

1949 р. о. А. Великий прийняв від о. Галуциньського редакторство відновлених в Римі «Записок чину святого Василя Великого». Планувалося продовжити це видання в трьох серіях: перша — «Твори», друга — власне «Записки», третя — археографічна. Назва останньої серії після деяких незначних змін остаточно встановилася 1953 р.: «Римські документи Католицької церкви на землях України і Білорусі, зібрані і видані старанням оо. Василіан».

Перший том третьої серії «Записок...» вийшов з друку 1952 р. Це був початок тритомної публікації документів з беатифікаційного та канонізаційного кодексів Йосафата Кунцевича. Останній, третій том цієї серії побачив світ 1967 р. Усього А. Великий започаткував і здійснив видання 12 серій документальних публікацій. Крім джерел про беатифікацію та канонізацію Й. Кунцевича були видані документи та матеріали серій «Документи римських понтифіків» (2 т.), «Найсвятіші аудієнції» (2 т.), «Актив конгрегації пропаганди віри» (5 т.), «Листи конгрегації пропаганди віри» (7 т.), «Партикулярні конгрегації, висвітлюючі історію Української Католицької Церкви» (2 т.), «Листи Київських католицьких митрополитів» (9 т.), «Листи єпископів» (5 т.), «Листи апостольських нунціїв» (14 т.), «Прохання Уніатської церкви» (3 т.), «Документи Брестської унії та її авторів» (1 т.), «Листи Василіан» (2 т.). Хронологія серій різна — «Документи римських понтифіків», наприклад, доведені до ХХ ст., видання матеріалів конгрегації пропаганди віри та листів митрополитів — до ХІХ ст., листів нунціїв — до кінця ХVІІ ст.²⁸

Видання згаданих серійних публікацій стало результатом напруженої праці о. А. Великого та його співробітників і учнів з числа ченців василіанського ордену, зокрема продовжувача його справи о. Порфирія Підручного. Звичайно, такі фундаментальні видання були б неможливіми без фінансової та організаційної підтримки усього василіанського ордену.

У поглядах представників Української католицької церкви в Римі на археографічну діяльність не було єдності, хоча цей фактор, можливо,

відіграв не тільки негативну, а й певну стимулюючу роль у видавничій діяльності о. А. Великого.

Ще на початку своїх евристичних та едиційних пошуків о. А. Великий намагався зав'язати контакт з о. К. Королевським, доповнити і продовжити його працю. Однак на заваді стали і дріб'язкові перешкоди, і різне розуміння двома археографами принципів археографічної діяльності. Якщо о. К. Королевський послуговувався хронологічним принципом добору та публікації джерел, то о. А. Великий пішов єдино вірним і науково виваженим шляхом серійних публікацій за фондоутворювачами — видання джерел за тим принципом, за яким вони відклалися в архівах. Це був важливий крок уперед української археографії.

Здійснене А. Великим серійне видання не лише врахувало і включило в себе документи з історії української церкви, що були колись надруковані, чи тільки використовувалися в історичній літературі, а й відкрило для дослідників ще незнаний комплекс документів, інформативні можливості якого навряд чи зможуть бути колись використані повністю. Наявність і доступність видрукованого о. А. Великим джерельного комплексу, що скоріше відповідає назві «*Monumenta Ukrainae Vaticana*», на цей час ще не повністю усвідомлюється дослідниками. Попереду важлива й надзвичайно копітка робота щодо обліку та систематизації усього комплексу джерел, створення великої кількості покажчиків, що дозволило б дослідникам найефективніше використовувати вже надрукований джерельний матеріал. Чекають на видання і мало використані А. Великим ватиканські джерельні комплекси з XVIII—XX ст.

У червні 1983 р. на науковій конференції НТШ у Нью-Йорку, присвяченій пам'яті А. Г. Великого, професор Омелян Прицак запропонував, «щоб на вічну пам'ять отого титана праці постав у Римі під покровом оо. Василіан Український інститут для дослідів ватиканських архівів ім. о. Атанасія Великого з участю світських вчених»²⁹. Ідея, висловлена в тяжкий для української археографії період, набуває сьогодні реального змісту. Змінює статус і можливості УКЦ на Батьківщині, створені і почали активну роботу Археографічна комісія та Інститут української археографії АН України, здійснюється гарвардський проект видання української досоціальної літератури. Мабуть, на часі стало й створення в Римі за прикладом інших держав Українського інституту для дослідів ватиканських архівів ім. о. Атанасія Великого.

¹ Про Якова Сушу див.: *Назарко Ір.* Яків Суша — єпископ Холмський (1610—1687) // *Записки ЧСВВ.* — 1971. — Т. 7 (13). — С. 22—83; *Lipinski Ed. Jan Jakub Susza, biskup chełmski obrądku greckiego (1610—1687) (Streszcz. dysertacji).* *Roczniki Teolog.* — Kanon. — 1973. — Т. 20. — З. 4. — С. 129—132.

² Про боротьбу православних і уніатів на Холмщині після Зборівської угоди див., зокрема, в інструкції київського православного митрополита Сильвестра Косова своєму посланцеві до короля Климентію Старушичу: *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН України.* Відділ рукописів. Збірка Осолінських. — № 225/11. — Арк. 314—319.

Про перебування Я. Суші під Берестечком див.: *Orgelbrandta S. Encyclopaedia Powszechna.* — Т. 24. — С. 342; *Смирнов П. Я.* Рисунок Києва по копіям их конца XVIII века // *Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе 1905 г.* — М., 1908. — Т. 2. — С. 261—262; *Свешников І. К.* Берестечко // *Жовтень.* — 1985. — № 7. — С. 93, 108.

³ *Radziwill A. S. Memoriale Rerum Gestarum in Polonia, 1632—1656.* — Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1974. — V. 4. — P. 232.

⁴ Одну з пізніших копій див.: *Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН України.* Відділ рукописів. — VIII. 48м/76.

⁵ *Cursus Vitae et Certamen Martyrii B. Josaphat Kuncevicii Archiepiscopi Polonicensis, Episcopi Vitebscensis et Mscislaviensis, Ord. D; Basillii Magni.* — Romae, 1665.

⁶ *Susza J. Cursus Vitae...* — Paris, 1865. — P. 153—154, 161.

⁷ *Susza J.* Saulus et Paulus Ruthenae Umonis Sanguine Beati Josaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius Archiepiscopus Hieropolitanus, Arhimandrita Dermanensis Ord. S. Basilii Magni.— Romae, 1666. Ми користувались виданням І. Мартинова, що вийшло в Брюсселі 1864 р.

⁸ *Ukraine.* Encyclopaedia.— Toronto, 1988.— V. 2.— P. 705. Пор. збірку життєписів василіан, складену С. Барончем 1885 р.: *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка АН України. Відділ рукописів.*— МВ 378.— С. 132.

⁹ *Kulczynski J.* Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra tempora in suis capitibus seu Primatibus Russiae cum S. Sede Ap. Romana semper unitae...— Romae, 1732. 1759 р. книгу було перевидано в Почаєві, 1859 р.— І. Мартиновим в Парижі. Ми користувалися почаєвським виданням.

¹⁰ *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве.— Москва, 1891.— Вып. 1.— С. 93—95; *Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН України. Інститут рукопису.*— Мак. П—51.

¹¹ *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка АН України. Відділ рукописів.*— МВ 799.

¹² *Центральний державний історичний архів України у м. Львові.*— Ф. 201.— Оп. 4.— Спр. № 877.

¹³ *Bullae et brevia Summorum pontificum sacrorum, congregationum decreta...*— Rostawia, 1767. Див. російський переклад: *Парнов П.* Папские буллы по греко-унитскому вопросу.— Спб., 1889.

¹⁴ *Бдиний випадок публікації в уривках деяких документів з історії унії*— це праця М. Бантиш-Каменського, написана 1795 р. у зв'язку з входженням до складу Російської імперії сучасних українських та білоруських територій, населених греко-католиками. Див.: *Бантыш-Каменский Н. Н.* Историческое известие о возникшей в Польше унии.— Вильно, 1864. (Перше видання вийшло 1805, друге— 1864 р. Греко-католики взяли участь у польському повстанні 1863 р., і нове видання «Исторического известия...» мало виразну антиуніатську спрямованість).

¹⁵ *Theiner A.* Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae.— Roma, 1864.— V. 3.

¹⁶ *Коялович М. О.* Литовская церковная уния.— Спб., 1859—1861.— Т. 1, 2; *Толстой Д. А.* Римский католицизм в России.— Спб., 1876.— Т. 1—2. (Ця монографія Д. А. Толстого вперше вийшла друком французькою мовою в 1863—1864 рр.).

¹⁷ *Harasiewicz M.* Annales Ecclesiae Ruthenae.— Leopoli, 1862.

¹⁸ *Россия и Италия.* Сборник исторических материалов и исследований, касающихся сношений России с Италией.— Спб., 1907.— Т. 1.— Вып. 1; Спб., 1913.— Т. 2.— Вып. 2; Спб., 1914.— Т. 3.— Вып. 1; Пг., 1915.— Т. 3.— Вып. 2; Л., 1927.— Т. 4.

¹⁹ *Шмурло Е. Ф.* Римская курия на русском православном востоке в 1609—1651 гг.— Прага, 1928. Після революції Є. Шмурло залишився в еміграції. Його архів, що містив досить цікаві виписки, зроблені під час роботи в ватиканських збірках, було знайдено 1945 р. на горічці колишнього інституту Гейдріха, долучено до «Русского зарубежного исторического архива» і разом з ним вивезено з Праги в Москву, де передано на зберігання до Центрального державного архіву Жовтневої революції (нині— Державний архів Російської Федерації). Див.: *Павлова Т. Ф.* Русский заграничный исторический архив в Праге // Вопросы истории.— 1990.— № 11.— С. 28.

²⁰ *Commendon J. F.* Pamiętniki o dawnej Polsce za czasów Zygmunta Augusta./ Wyd. M. Malinowski.— Wilno, 1847.— Т. 1.

²¹ *Listy Annibala z Kapui arcy-biscupa Neapolitanskiego, nuncjusza w Polsce o bezkrólewiu po Stefanie Batorum...* / Wyd. A. Przewdziecki.— Warszawa, 1852.

²² *Relacje nuncjuszow i innych osob w Polsce od r. 1548 do 1690.*— Berlin; Poznań, 1864.— Т. 1, 2.

²³ *Monumenta Poloniae Vaticana.*— Cracovae, 1913—1950.— V. 1—7.

²⁴ *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.*— Киев, 1914.— Ч. 2.

²⁵ *Джерела до історії України-Руси.*— Львів: НТШ, 1895—1924.— Т. 1—16.

²⁶ *Патрило І.* Життя і творчість о. Атанасія Григорія Великого, ЧСВВ (1918—1982) // *Записки ЧСВВ.*— Рим, 1985.— Т. 12.— С. 42—44. Щодо цієї збірки К. Королевського, яку було надіслано до Львова, то її доля ще не з'ясована. Сьогодні в фондах ЦДДА України в м. Львові зберігається архів Львівської греко-католицької митрополії, де відклялися машинописні копії римських документів з історії української церкви, які, на нашу думку, мають відношення до праці о. К. Королевського (а можливо, й становлять примірник збірки, переданий А. Шептицькому). Тут збереглися інші джерельні матеріали, що свідчать про широку археографічну діяльність, яка здійснювалася під наглядом А. Шептицького не тільки в Римі, а й у Львові. Див.: ЦДДА України в м. Львові.— Ф. 201.— Оп. 4, 46.

²⁷ *Monumenta Ucrainae Historica.*— Romae, 1964—1977.— V. 1—13.

²⁸ *Welykyi A. G. Documenta Pontificum Romanorum.*— Romae, 1953—1954.— V. 1—2; *Audientia Sanctissimi.*— Romae, 1963—1964.— V. 1—2; *S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Beatificationis et Canonizationis.*— Romae, 1952—1967.— V. 1—3; *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide.*— Romae, 1953—1955.— V. 1—5; *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide.*— Romae, 1954—1957.— V. 1—7; *Congregationes Particulares.*— Romae, 1956—1957.— V. 1—2; *Epistolae Metropolitanarum.*— Romae, 1952—1980.— V. 1—9; *Litterae Episcoporum.*— Romae, 1972—1981.— V. 1—5; *Littera Nuntiorum Apostolicorum.*— Romae, 1959—1977.— V. 1—14; *Supplicationes Ecclesiae Unitae.*— Romae, 1960—1965.— V. 1—3; *Documenta Unionis Berestensis.*— Romae, 1970; *Litterae Basilianorum.*— Romae, 1979.— V. 1—2.

²⁹ *Прицан О. О. Атанасій Великий ЧСВВ — археограф // Записки ЧСВВ.— Секція 2.— Рим, 1985.— Т. 12.— С. 68.*